

آثار معنوی دعا در زندگی فردی انسان

مریم حاکم^۱

چکیده

مهم ترین وسیله ارتباط و پیوند بندگان با خداوند عالم دعا و نیایش است. پروردگار سبحان ضمن دعوت بندگان به دعا، از آن به عنوان عبادت و پرستش یاد می کند و اعراض کنندگان از این منبع پرفیض را به عذاب و ذلت و خواری تهدید می نماید. قطعاً دعا فقط وسیله رسیدن به خواسته ها و برآورده شدن حاجت ها نیست، بلکه دعا دارای آثار بسیار ارزشمندی در زندگی انسان است که در پژوهش پیش رو با روش توصیفی- تحلیلی و با هدف کاربردی علاوه بر چگونگی تاثیر دعا در تکامل زندگی معنوی انسان به بیان آثاری همچون توجه به حیات اخروی، پر کردن خلاء فقر ذاتی، پرورش حب عبودی، رسیدن به مقام رضا، نایل آمدن به شفاعت بزرگ، تقرب به خدا، معرفت به مقام ربوبی، محبوبیت نزد خدا و در نهایت بهره مندی از رحمت الهی بخشی از ثمرات مهم این ارتباط معنوی خواهد بود. و مسلم است که برای بهره مند شدن هر چه بیش تر از این ثمرات، رعایت کردن آداب و شرایط دعا و بر طرف نمودن موانع اجابت دعا از جانب داعی لازم است، تا بتواند از آثار بی شمار معنوی دعا بهره مند گردد.

کلمات کلیدی: آثار معنوی دعا، دعا، زندگی فردی

مقدمه

۱. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه الزهرا (علیها السلام)، تهران، ایران

از آن جایی که در علم اخلاق، دعا یکی از مهم‌ترین عبادات بوده، جزء ضرورت زندگی فرد محسوب گشته و محبوب‌ترین کارها نزد خداوند است. در دایره اعتقادات دعا کردن نوعی پرورش انسان است. طبق آموزه‌های ادیان دعا رابطه‌ای دو طرفه است بنابراین می‌توان دعا را زبان ارتباطی مشترک میان خدا و بندگان دانست. از این رو بر پیروان ادیان و نیز مسلمانان ضروریست تا برای برقراری ارتباط به بهترین وجه، از آثار معنوی و سیر تکاملی دعا در زندگی فردی علم و آگاهی کسب نموده و با به کارگیری این معلومات خود را به اوج سعادت برساند. در دعا خواندن صفات رذیله فرد چون عجب، غرور، تکبر و... از بین می‌رود. زمانی که فرد دل از همه چیز و همه کس می‌برد و به رحمت واسعه خداوند وصل می‌شود به مطلوب‌ترین و اثربخش‌ترین حالت دعا که همان حب عبودی و عشق به الله است دست یافته و این همان رسیدن به مقام رضوان الهی است.

روش پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی- تحلیلی و با استمداد از قرآن، نهج البلاغه و دیگر کتب معتبر به بررسی اثر معنوی دعا در زندگی فردی پرداخته است. و در صدد پاسخ گویی به این مسئله است که دعا اگر بنا باشد عملی نشود سودی ندارد و از این امر چه حاصل؟ و مهم‌ترین آثار دعا در چه ابعادی از زندگی است؟

از آنجایی که دعا موضوعی است که پیشینه‌ای همزمان با پیدایش و خلقت آدمی دارد آثار فراوانی در این زمینه تالیف شده که هر یک به بیان ابعادی از موضوع دعا پرداخته‌اند. بخشی از آثاری که در باب دعا شکل گرفته به تحلیل و تبیین حقیقت دعا و بیان ویژگی‌ها از جمله آداب و شرایط، اوقات و مکان استجابت دعا پرداخته و برخی از پژوهشگران به آثار تربیتی دعا و برخی رابطه دعا با علم روانشناسی را مطرح کرده، از آثار عالمان متقدم شیعه مانند (مصباح المتهجد و سلاح المتعمد) شیخ طوسی (عده الداعی) ابن فحد حلی (فلاح السائل والاقبال) سید طاووس تا آثار متأخر مانند (حلیه المتقین) علامه مجلسی (مفاتیح الجنان) شیخ عباس طوسی (مصباح المنیر) ایت الله مشکینی و... این گروه مشتمل بر متون ادعیه، روایات و بعضاً توضیح مختصر درباره مضامین برخی از دعاها هستند و گروه دیگر از آثار عالمان به شرح، توضیح و تفسیر متون ادعیه اختصاص دارند مانند شرح دعای مکارم الاخلاق ابو حمزه ثمالی، کمیل و...

مقالات و پژوهش‌های مذکور که به آن‌ها اشاره ای شد؛ هر کدام به صورت‌های مختلف در زمینه دعا پرداخته‌اند اما این پژوهش در صدد بیان آثار و برکات معنوی و سیر تکاملی دعا در زندگی فردی است که تاکنون به صورت تفصیلی و جامع مورد بررسی قرار نگرفته است.

۱. مفاهیم

۱-۱. معنوی

«معنوی» اسم منسوب است و در لغت به معنای منسوب به معنا، حقیقی و باطنی.^۱

«معنوی» گاهی در مقابل لفظی و به معنای واقعی، راستی و حقیقی است و گاهی در مقابل مادی، صوری و ظاهری و به معنای باطنی و روحانی است.^۲

این واژه از دو جز «معنی» و «یا نسبت» ترکیب شده است که در علم نحو آن را منسوب الیه می‌دانیم که نسبت از عوارض ذات الا اضافه است که دو طرف لازم دارد یعنی نیازمند یک منسوب است تا معنای نسبت محقق شود مثلاً وقتی گفته می‌شود زهیر بن قیس علوی است زهیر منسوب و علوی منسوب الیه است بر این پایه معنوی منسوب الیه است و آن فردی که به او نسبت معنی داده شده منسوب محسوب می‌شود.^۳

۱-۲. دعا

«دعا» از ریشه «دعو» به معنی او را صدا زد و از او درخواست کرد.^۴

دعا طلب و خواستن است و جامع‌ترین معنای دعا همان طلب به معنای عام است که شامل طلب تکوینی و سوال فطری هم می‌شود این دعا هم مقدمه هست هم ذالمقدمه زیرا دعا علاوه بر این که مقدمه تقرب است خودش فی نفسه تقرب به خداست.^۵

۲. تاثیر دعا در تکامل انسان

۱-۲. تاثیر دعا در تکامل زندگی مادی

فقر ذاتی انسان به اضافه ممکن الوجود بودنش او را به سوی قدرت بی‌نیاز و لایزال می‌کشاند و از خودخواهی باز می‌دارد در می‌یابد که بدون مشیت ذات اقدس متعال کاری سامان نمی‌گیرد چرا که انسان به مجرد تامین صحت، ثروت و کسب قدرت مغرور شده و طغیان می‌کند و نتیجه سرکشی چیزی جز خسران نیست. از آن جا که بشر از هر نظر ناتوان محض بوده، در محیطی زندگی می‌کند که محل حوادث و هدف بلا و عوارض جسمی و روحی است از طرف دیگر با توجه به اینکه آرزوی او ترقی و تکامل و رسیدن به کمالات دنیوی و اخروی است و بالاترین هدفش آن است که به درجه

^۱ معین، فرهنگ معین

^۲ جعفری، جزوه درسی، اسلاید ۲۲

^۳ الاسترآبادی، شرح شافیه ابن حاجب

^۴ بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۳۹۱

^۵ احمد پور، شناخت اخلاق اسلامی، ص ۳۱۲

اعلای انسانیت و عبودیت برسد چاره‌ای ندارد جز آنکه به ریسمان الهی چنگ زند که از هر نظر قادر، غنی، عالم بر همه و غالب بر همه چیز باشد و ناگزیر باید دست‌گذاری را به سوی او دراز کند بنابراین کسانی که عقیده دارند فقط باید کار کرد و سرمایه مهیا کرد نه دعا خیلی در اشتباهند چرا که با توجه و تدبر در آیات و روایات و به کار بردن عقل معلوم می‌شود که راه صحیح نه آن است و نه این بلکه راه سومی نیز وجود دارد که در هر کاری و در هر رسیدن به هدفی باید هم تلاش و کوشش نمود و هم دعا کرد. از آنجایی که انسان دارای دو ساحت و دو بعد است یک بعد معنوی و دیگری بعد مادی آثار دعا نیز قسمتی مربوط به بعد معنوی و قسمت دیگر مربوط به بعد مادی است. امام صادق علیه السلام ر راستای دعا در زندگی دنیوی انسان می‌فرماید:

«دعا برای برآورده شدن حوائج نافذتر از نوک نیزه است.»^۱ و نیز می‌فرمایند: امواج بلا را به وسیله دعا دفع کنید در این رابطه اشاره به داستان حضرت یوسف کرده وقتی حضرت یوسف علیه السلام را برادرانش در چاه انداختند و ایشان تنها شد جبرئیل بر او نازل گردید، ایشان را به دعا کردن فرا خواند و دعای مربوطه برای نجات از بلا و هلاکت را آموخت.^۲

۲-۲. تاثیر دعا در تکامل زندگی معنوی

تکامل در واقع به کمال رسیدن است رو به کمال و به تدریج کامل شدن است کمال از دیدگاه‌های مختلف تفسیر می‌شود نقطه مشترک تمام دیدگاه‌ها آن است که رشد و کمال همواره در اموری اتفاق می‌افتد که مراتب متغیر دارد. انسان موجودی است که باید با سیر و حرکت اختیاری به کمال نهایی خود برسد و رسیدن به هدف اصلی در گرو انتخاب آگاهانه خودش است.^۳ بنابراین تکامل معنوی عبارت است از سیر عملی و تدریجی که روح در درون ذات خود به سوی خدا برای رسیدن به قرب خدا که همان کمال فرد است انجام می‌دهد.^۴

هرگونه فعالیت در صورتی در مسیر تکامل فرد قرار دارد که رابطه مثبتی با هدف و کمال نهایی، یعنی قرب به خدا و یافتن تعلق وجودی به او داشته باشد چنین رابطه‌ای را به طور مستقیم تنها میان توجهات قلبی و حالات روحی و معنوی می‌توان جستجو کرد و اصیل‌ترین عبادت همان فعالیت است که دل آزادانه و آگاهانه برای یافتن مطلوب فطری خود انجام دهد که بارزترین آن دعا است. دعا

^۱ کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۶۹

^۲ همان، ص ۵۵۷

^۳ مصباح یزدی، خودشناسی برای خودسازی، ص ۸۶

^۴ همان، ص ۷۹

حتی اگر هیچ درخواستی هم پذیرفته نشود موجب نزدیکی به خداوند متعال و تکامل معنوی فرد می شود. ارتباط با خدا، سخن گفتن با او و مخاطب دانستن او موجب نزدیکی فرد به خدا می شود زیرا خداوند متعال بین خود و بنده اش واسطه ای قرار نمی دهد.^۱ امام علی (علیه السلام) در وصیت خود به امام حسن (علیه السلام) می فرماید: هو الرحیم کریم لم يجعل بینک و بینة من یحببک عنه "خداوند متعال رحیم و بخشنده ای است که بین تو و بین خودش فاصله و حجابی قرار نداده است." ^۲

از آن جا که دعا توجه به خدا، عبادت محسوب می شود بنابراین دعا و مناجات با خداوند یکی از بهترین راه های تکامل فرد و بهترین وسیله انسان سازی است و گاهی هدف از دعا درخواست معنویت برای رسیدن به تکامل معنوی و حقیقی است.^۳

۳. رابطه دعا و عبادت

علامه طباطبایی رابطه دعا و عبادت را این گونه تشریح می کند که دعای بندگان عبارت است از این که بنده با خواندن پروردگارش رحمت و عنایت پروردگار را به سوی خود جلب کند و خواندندش به این است که خود را در مقام عبودیت و مملوکی و اتصال به مولای خویش قرار می دهد. اعلام تبعیت، اقرار به ذلت می کند تا خدا را با مقام مولویت و ربوبیتش به خود معطوف کند دعا هم عیناً همین است. ^۴ دعا در حقیقت چیزی جز عبادت نیست و حتی به دلیل توجه انسان به خداوند در انجام این عبادت شاید بررسیاری از عبادات دیگر ترجیح داشته باشد. بنابراین دعا به عنوان عبادت در مکتب اسلام راهی مقدس برای اظهار بندگی و ارتباط با خداوند متعال و نوعی عمل عبادی برای تقویت این ارتباط است.

فرد هنگام دعا در برابر خداوند متعال در حقیقت خود را بنده و نیازمند مطلق به خدا دیده و با پرستش او در صدد جلب عنایت و رحمت او برآمده است. در دعا عنصر گرایش، عنصر تسلیم، عنصر خضوع و عنصر علاقه و محبت خوابیده است. از همین جهت است که دعا بهترین قدم و از پسندیده ترین اعمال در تحصیل قرب الهی است از این رو هرچه دعا کردن از طرف فرد افزون تر باشد، بهره مندی از آثار دعا در زندگی وی بیش تر خواهد بود. امام علی (علیه السلام) می فرماید:

^۱ آثار وفواید دعا، ص ۱۱۵ به نقل از سخنرانی آیت الله خامنه ای در تاریخ ۲۹ مهر ۱۳۸۴

^۲ ابن شعبه حرانی، ص ۷۵

^۳ بهرامی، مقدمه ای بر شناخت دعائیش، ص ۱۱۷

^۴ طباطبایی المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۳۸-۳۹

خداوند به عنوان اصلی‌ترین رکن دعا می‌بایست نزد دعا کننده شناخته شده باشد. رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم در مورد نقش شناخت پروردگار در دعا می‌فرماید: "اگر خدا را به شایستگی معرفتش می‌شناختید با دعایتان می‌توانستید کوه را از جا برکنید."^۱

۴-۸. محبوبیت نزد خدا

انسان به طور طبیعی گرایش به محبت دارد زیرا این امر، فطری است انسان همچنان که دوست دارد محبوب باشد. مهم‌ترین کسی که انسان دوست دارد محبوب او باشد خداوند است یکی از راه‌های کسب محبت الهی اطاعت از خدا و پیامبر است خداوند به صراحت در قرآن کریم می‌فرماید: ان کنتم تحبون الله فتبعونی یحبکم الله...^۲ اگر دوست دارید محبوب خداوند شوید از پیامبر پیروی کنید. از طرفی پیامبر همواره در احادیث و روایات از دعا به عنوان برترین عبادات و مغز عبادات یاد کرده و فرموده: "هیچ چیز نزد خداوند عزوجل محبوب‌تر از آن نیست که از او درخواست شود پس هیچ یک از شما شرم نکند از اینکه از او درخواست کند."^۳ هر مومنی دوست دارد به عنوان مهم‌ترین کمال و فضیلت انسانی محبوب خدا باشد. محبوبیت حالتی نفسانی و قلبی است که از آن، گرایش به وصل تعبیر می‌شود.

اساس مدیریت بر قلب بر اصلاح رابطه انسان با خدا است. وقتی انسان رابطه خود را با خدا اصلاح کند موجب محبوبیت نزد خالق می‌گردد دعا برقراری ارتباط معنوی و توجه روح به ذات اقدس یگانه و مانوس شدن با مبدا هستی‌بخش است. دعا تا حدی ارزشمند است که خداوند در سوره هود، آیه ۷۵ از حضرت ابراهیم (علیه السلام) به دلیل دعاهايش تقدیر می‌کند. هنگامی که آدمی فقط از معبود خود که غنی است و فقط او را برطرف کننده نیازش می‌داند درک کرده راهی جز پناه بردن به خداوند ندارد این برای خالق ارزشمند و موجب محبوبیت نزد خالق می‌گردد.

۴-۹. بهره‌مندی از رحمت الهی

گنجینه رحمت الهی را دری است که کلید آن دعاست. این گونه به آسانی می‌توان به رحمت خداوندی دست یافت. سید محسن موسوی آملی استاد دانشگاه متخصص علم و کلام در گفتگوی خود با خبرنگار دین و اندیشه ایران ایسنا چنین می‌گوید: خداوند با اجازه دادن به بنده برای دعا کردن کلیدهای خزانه‌اش را به او داده تا هر زمان که بخواهد با دعا کردن درهای رحمت را گشوده

^۱ طباطبایی تفسیر المیزان ج ۲، ص ۶۳

^۲ آل عمران: ۳۱

^۳ شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۷۰

و به آن دست یابد. چنان که امام علی علیه السلام فرموده: "الدَّعَاءُ مِفْتَاحُ الرَّحْمَةِ وَ مِصْبَاحُ الظُّلْمَةِ" دعا کلید رحمت و چراغ تاریکی است.^۱ حضرت عیسی (علیه السلام) نیز در اندرزهایش به یارانش فرمود: " اَلْحَقُّ بِأَبِ كُلِّ خَيْرٍ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ بِأَبِ كُلِّ حَقٍّ وَ مَفَاتِيحُ ذَلِكَ الدُّعَاءُ وَ التَّضَرُّعُ وَ الْعَمَلُ وَ كَيْفَ يُفْتَحُ بِأَبِ بَغِيرِ مِفْتَاحٍ؛ حق ، دروازه هر خیری و رحمت خداوند ، دروازه هر حقی است و کلیدش دعا و زاری و کردار است . چگونه بی کلید ، دری گشوده شود؟^۲ "

برترین هدف بندگان مومن نزدیک شدن به ساحت قدس الهی است تا به اسباب و وسیله‌هایی دست یابد که به مقام قرب الهی برسند. اصولاً دعای انسان در برابر خداوند به معنای اعلام بندگی و نیازمندی و احساس کرنش و پرستش او برای جلب عنایت و رحمت الهی است.

نتیجه گیری

^۱ مجلسی، بحار الأنوار ، ج ۹۳، ص ۳۴۱

^۲ حرّانی، تحف العقول، ج ۱، ص ۸۱

دعا نوعی پرورش انسان در جهت رسیدن به کمال است و جنبه معنوی فرد را تقویت کرده خداوند کریم از طریق دعا برای انسان راهی باز کرده تا بتواند به مقامات قرب الهی دست پیدا کند. به گونه‌ای که تمام پیشوایان دین، تقدم در دعا را توصیه نموده و خود نیز بیشتر از همه اهل دعا و مناجات بوده است. با توجه به آن چه گذشت روشن می‌شود که حقیقت دعا همان عبادت است همچنین سیر تکاملی انسان سیر اختیاری و آگاهانه است که در سایه عبادت و قرب به پروردگار حاصل می‌شود بنابراین بین دعا و تکامل معنوی انسان رابطه مستقیم وجود دارد انسان در پرتو دعا با اعتراف به فقر ذاتی خود از همه چیز و همه کس بریده و تنها خداوند را غنی به ذات دانسته و ثمره این انقطاع از غیر خدا حب عبودی را به همراه دارد که پسندیده‌ترین نوع عبادت است و می‌تواند انسان را به اوج سعادت برساند. از دیگر آثار دعا توجه به حیات اخروی، پرکردن خلاء فقر ذاتی، رسیدن به مقام رضا، نائل آمدن به شفاعت بزرگ، محبوبیت و تقرب به خدا معرفت به مقام ربوبی و بهره‌مندی از رحمت خداوند می‌باشد. در این نوشتار تلاشی برای بررسی تحلیل دعا و آثار معنوی آن در زندگی انسان صورت گرفته اما از طرفی بضاعت اندک نگارنده در این عرصه و از سوی دیگر گسترده بودن عرصه پژوهش تلاش‌های دیگری را می‌طلبد تا حقیقت و کنه موضوع روشن‌تر شود با توجه به نو بودن عرصه پژوهش در این وادی راه برای پیمودن بسیار است و عرصه برای پژوهش و تحقیق گسترده و پهناور. بسیاری از نکته‌ها، گفته‌های گرانبها، پرسش‌ها و شبهات وجود دارد که تاکنون به طور جامع مورد بررسی قرار نگرفته به نظر نگارنده موارد زیر شایسته پژوهش هستند : ۱- چون قضا و قدر الهی حق است و خدای سبحان هم در ازل همه امور را تنظیم نموده پس دعا‌های ما در طول زندگی چه تاثیری دارد ۲- آیا اعتقاد به قضا و قدر با دعا منافات دارد؟ ۳- هنگام دعا در پیشگاه خدا چه حاجتی را اولویت قرار دهیم ۴- آیا رو کردن به دعا و راز و نیاز باعث تنبلی و عقب ماندن از کاروان دانش و پیشرفت علوم امروز نمی‌شود ؟

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. احمدپور، مهدی، شناخت اخلاق اسلامی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۵ ه.ش.
۲. الاستر آبادی، رضی الدین محمد بن حسن، شافیه ابن حاجب، تصحیح: محمد نورالحسن و ... بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۳۹۵ ه.ق.
۳. المعجم الوسیط، پدید آوران: جمعی از نویسندگان، مصطفی، ابراهیم و ... ناشر: دارالدعوه، نشر: استانبول، ترکیه، ۱۹۸۹ ه.ق.
۴. بستانی فؤاد، فرهنگ ابجدی الفبای عربی فارسی، تهران: اسلامیه، ۱۳۷۵ ه.ش.
۵. بزارش، علیرضا، آثار و فواید دعا راسخون، ۱۳۹۰ ه.ش.
۶. بهرامی، غلامرضا، مقدمه‌ای بر شناخت دعا نیایش از نگاه اندیشمندان، تهران: موسسه فرهنگی دین پژوهشی بشرا، ۱۳۸۵ ه.ش.
۷. تمیمی آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم، مقالات، سید مهدی مصطفوی، ۱۴۰۳ ه.ش.
۸. جعفری جزوه درسی، اسلاید ۲۲
۹. جوادی آملی، عبدالله، نسیم قم: اسرا
۱۰. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۱۱. حسن‌زاده آملی، حسن، نشر فارسی الاسفار الاربعه، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دارالقلم
۱۳. سبحانی، جعفر، علم الحديث و درایت الحديث، ترجمه: سید علی آل طیب، انتشارات: دانشگاه علوم رضوی اسلامی، ۱۴۲۷ ه.ق.
۱۴. شیخ صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۵. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴ ه.ش.
۱۶. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فس تفسیر القرآن، قم: انتشارات جامعه المدرسین، ۱۴۱۷ ه.ق.
۱۷. محمدی ری شهری، محمد، حکمت‌نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله سلم، پدید آوران: قم، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۸. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، مسترحمی، هدایت‌الله، غفاری، علی‌اکبر، بهبودی، محمدباقر، مصباح یزدی، محمد تقی، محمودی، محمدباقر، خراسان، محمد مهدی، و دیگران. بحار الأنوار. ۱۱۱ ج. بیروت - لبنان: دار إحياء التراث العربی. ۱۴۰۳ ه.ق.
۱۹. مصباح یزدی، محمد تقی، خودشناسی برای خودسازی، قم: مرکز انتشارات موسسه امام خمینی
۲۰. مظاهری، حسین، جهاد با نفس، قم: فدک فاطمی، ۱۳۸۳ ه.ش.
۲۱. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: زرین، ۱۳۸۶ ه.ش.
۲۲. ملاصدرا شیرازی، محمد، اسرارالایات، تهران: انجمن اسلامی حکمت فلسفه ایران، ۱۳۶۰ ه.ش.

۲۳. موسوی اصفهانی، سید محمد تقی، میکال المکارم، ترجمه: سید مهدی حائری قزوینی انتشار: مسجد مقدس
جمکران، ۱۳۸۳ ه.ش